

„Dacă țara nu ne-a cunoscut,
înseamnă că nu am dezamăgit-o.”

(Mukasei & Mukasei 2004:218)

NUME DE COD: ZEFIR ȘI ELZA

O VIAȚĂ ÎN SLUJBA PATRIEI

de Natalia VOICU

ABSTRACT

The purpose of this article is to give readers the opportunity to familiarize themselves with the work of a special category of intelligence officers of one of the most powerful and influential Soviet and Russian secret services - GRU¹.

This review of the autobiographical book entitled "Zephyr and Elza: illegal intelligence operatives"², by Mikhail and Elizaveta Mukasei, aims to present in a captivating and easy to understand way several relevant aspects of the tumultuous life of the two GRU officers. Through the method of inductive reasoning, the public is encouraged to discover certain unprejudiced information related to the training of illegal Soviet intelligence operatives, as well as to their assigned tasks meant to be fulfilled abroad.

¹ GRU (Glavnoe razvedivatelnoe upravlenie) - serviciul secret al armatei URSS, predecesorul actualii Direcții Principale de Informații a Statului Major al Forțelor Armate ale Federației Ruse. Sarcinile trasate ofițerilor GRU vizează, în principal, culegerea de informații din următoarele domenii: politico-militar, economico-militar, tehnico-militar și strict militar (Ministry of Defence of the Russian Federation n.d).

² În original: Zefir i Elza: razvedciki-nelegali.

Începuturile

Autobiografia semnată de soții Mihail și Elizaveta Mukasei, intitulată „Zefir și Elza: ofițeri de informații-ilegali”, vede lumina tiparului în anul 2004, evidențiind două principale aspecte ale carierei de ofițeri de informații a celor doi autori: prima jumătate a carierei, care coincide cu operarea în cadrul rezidenturii legale a serviciului secret al armatei URSS, și cea de-a doua jumătate, care corespunde activității lor în calitate de membri ai rezidenturii ilegale, tot în cadrul aceluiași serviciu. Informațiile prezentate în această carte pot fi considerate relevante, deoarece contribuie la întregirea imaginii de ansamblu cu privire la activitatea spionilor sovietici, confirmând totodată unele detalii aduse deja la cunoștința publicului atât prin volume parțial autobiografice ale unor foști ofițeri de informații din perioada sovietică, cât și din alte surse deschise (ex. interviuri, articole publicate în urma unor deconspirări). De asemenea, informațiile din volum sunt valoroase și prin prisma faptului că devin accesibile și publicului care nu cunoaște limba rusă. Din cercetările efectuate, rezultă că volumul nu a fost până în prezent tradus în alte limbi, nici chiar în limba engleză.

Născuți în părți diferite ale Uniunii Sovietice, însă aduși împreună de soartă, Mihail Mukasei³ și Elizaveta Emelianova⁴ s-au cunoscut, s-au îndrăgostit, și-au întemeiat o familie, după care au făcut înconjurul lumii. Nu ca turiști, ci ca GRU-iști.

Povestea soților Mukasei a început la Universitatea din Leningrad, în anul 1930. Elizaveta era studentă în primul an la Facultatea de Biologie, iar viitorul ei soț - la cea de Economie și Geografie. Așa cum au aflat mai târziu, perioada imediat următoare finalizării studiilor superioare a coincis cu o perioadă în care părăsirea de către numeroși ofițeri de informații sovietici a organizației din care făcuseră parte a determinat necesitatea ocupării unui număr egal de locuri vacante (acești ofițeri fie plecaseră de bunăvoie, ajungând în rezervă, fie fuseseră lichidați). În locul lor era nevoie de figuri tinere, fără niciun fel de legături anterioare cu serviciile speciale, cu o biografie „imaculată”. Pe când se pregătea să devină inginer, tânărul Mukasei a primit o propunere neașteptată, aceea de a îmbrățișa cariera de ofițer de informații imediat după absolvirea Institutului de Limbi Orientale din Leningrad.

Cele două limbi străine în care urma să se specializeze, bengali și engleză - studierea limbii bengali fiind pe atunci condiționată de cunoștințele avansate de engleză -, reprezentau indiscutabil un atu, alături de cunoașterea strălucită atât a limbii polone, cât și a limbii belaruse. Cu rădăcini modeste, însă cu o ambiție de fier, o doză de noroc și mult sprijin din partea persoanelor potrivite, Mihail Mukasei a fost treptat ghidat spre un destin la care nici nu visase. Soția i-a fost mereu alături, urmându-l atât în SUA, cât și în alte zeci de țări de pe glob.

Diplomați în SUA

Soții Mukasei au fost trimiși la Consulatul din Los Angeles de către GRU în perioada 1939-1943. În această perioadă, care a coincis cu cel de-al Doilea Război Mondial, viceconsulul Mihail „Mike” Mukasei a reușit, apelând la surse de încredere, să confirme informații cruciale despre poziția japonezilor față de posibilitatea confruntării directe cu Moscova. Serviciile secrete ruse ținteau căminul Hollywoodului pentru crearea rezidenturii lor diplomatice tocmai datorită faptului că o mare parte dintre starurile de cinema, scriitori și intelectuali se plimbau adesea pe coridoarele celor mai importante instituții guvernamentale din SUA. Odată intrat în contact cu o persoană care se bucura de încrederea conducerii politice a țării, un consul – sau, de ce nu, chiar și un viceconsul carismatic și cu pregătire informativă – putea dezvolta un întreg sistem de pârgii prin care să aibă acces la cea mai periculoasă armă: informația.

Operațiunea AMIGO

Viceconsulul Mukasei întâmpina navele în port și era prezent și la plecarea lor, aceste activități intrând în atribuțiile sale profesionale. Vizitarea repetată și regulată a portului i-a înlesnit diplomatului acoperit stabilirea de bune relații cu anumiți reprezentanți ai autorităților de control - vameși. Acest aspect s-a dovedit a fi extrem de important pentru succesul operațiunii „Amigo”. Amigo era un cetățean sovietic care opera în calitate de ilegal în Mexic, însă, dat fiind faptul că ajunsese în atenția contraspionajului mexican, s-a văzut nevoit să treacă ilegal granița cu SUA, obiectivul său fiind să ajungă la consulatul din Los

Angeles și, într-un final, înapoi în Uniunea Sovietică. Conform planului elaborat de Mukasei, Amigo trebuia să părăsească portul la bordul navei „Batumi” în calitate de membru al echipajului, ceea ce necesita o diversiune. De comun acord cu Aleksei Kuzmici Zaițev, căpitanul vasului, a fost organizat un banchet la care au fost invitate 25 de personalități celebre de la Hollywood. Al 26-lea invitat, Amigo, a fost trecut cu vederea de către vameșul John, care, dezarmat de încrederea pe care viceconsulul o câștigase deja în ochii lui, nu a mai verificat personal dacă numărul de invitați indicat de „Mike” coincidea cu cel real. După banchet, în aceeași seară, „Batumi” a navigat spre țărmurile Uniunii Sovietice. Operațiunea fusese încununată de succes.

O ofertă de nerefuzat

După revenirea în URSS, soții Mukasei au fost abordați de generalul Aleksandr Korotkov⁵, cunoscut printre ofițeri drept *regele ilegalilor*⁶. Acesta a fost, fără îndoială, un moment hotărâtor în viața celor doi. Liza și Mihail au rămas loiali sistemului în care intraseră cu câțiva ani în urmă, trecând însă de cealaltă parte a baricadei: rezidentura ilegală⁷. După ce au operat în SUA protejați de umbrela diplomatică de viceconsul, respectiv secretară tot în cadrul Consulatului, timp de 5 ani (1939-1943) și în urma unei pregătiri temeinice, soții Mukasei au ales să urmeze în continuare calea spionajului, însă cu o doză mult mai mare de risc. Aceasta a venit totuși la pachet cu mobilitatea de a acționa fără a fi sub lupa serviciilor secrete adverse de la bun început.

Legendarea

Pentru ilegali, o pregătire desăvârșită începe cu așa-numita *legendare* – crearea unei biografii fictive, cu care să se identifice în străinătate și care poate fi susținută prin documente justificative contrafăcute, scopul fiind de natură conspirativă. Și soții Mukasei și-au creat o astfel de *legendă*, pe care au perfecționat-o atât în *țara-trambulină*, cât și pe tot parcursul șederii lor în străinătate în calitate de ilegali.

Odată cu începerea simultană a pregătirii lor în vederea intrării în rândul ilegalilor GRU, Mihail Mukasei a preluat o nouă identitate și a devenit Zefir, iar soția lui - Elza. Acestea au fost numele de cod folosite de cei doi în cadrul comunicărilor ulterioare cu GRU, în scopul conspirării.

Zefir – cunoscut viitoarelor sale cunoștințe cehe și elvețiene drept Hans - a fost primul dintre soți care a ajuns în Cehoslovacia, unde avea sarcina de a învăța atât limba cehă, cât și germana, limba viitoarei sale patrii. Experiența îndelungată în învățarea rapidă și cu conștiinciozitate a limbilor străine a facilitat această sarcină. Cu ajutorul limbii cehe, ofițerul de informații acoperit a ajuns să își creeze treptat legături în diverse medii de interes, pe care le-a valorificat ulterior. În privința primei sale adrese temporare, Zefir s-a stabilit, conform indicațiilor Centrului⁸, la un ceh educat, fluent în cinci limbi, originar din Elveția. Un rol important în alegerea gazdei l-a jucat și faptul că, potrivit legendei, el și Zefir aveau aceeași obârșie. În urma unei documentări minuțioasă și din dorința de a conferi o notă de autenticitate noii sale identități, Zefir a decis să preia tragica poveste de viață a unui supraviețuitor concentrat în lagăr în timpul ocupării germane a Cehoslovaciei. Pentru a reuși să sustragă toate informațiile necesare de la meseriașul Leon, s-a dat drept jurnalist și, îndeplinindu-și misiunea cu succes, a așteptat venirea Elzei de pe meleagurile unei patrii acum adânc ascunse în sufletul său.

În noua sa postură de ilegală, Elizaveta Mukasei a devenit întruchiparea unei catolice devotate cehoslovace. Dar de ce a ales Centrul să pună accent tocmai pe componenta religioasă? Răspunsul poate fi găsit în autobiografia soților Mukasei: în țările capitaliste unde a trebuit să trăim și să muncim, în ochii autorităților, oamenilor și poliției, a fi credincios înseamnă a fi de încredere⁹ (Mukasei & Mukasei 2004:102). Totuși, Liza a avut grijă să nu lase niciodată impresia unui devotament fanatic. În scurt timp, ea nu doar că își intrase în rol, ci se contopise cu el în totalitate. Acesta era însă departe de a fi fost primul ei contact cu lumea teatrului. Concomitent cu pregătirea contrainformativă premergătoare deplasării în Cehoslovacia, Elizaveta a lucrat un timp ca secretară la Teatrul de Artă din Moscova, împletind armonios

³ Mihail Isaakovici Mukasei (1907-2008) s-a născut în satul Zamostie (acum Republica Belarus) într-o familie de fierari. Și-a început cariera profesională la Șantierul Naval Baltic din Leningrad. Înainte de a intra la Universitatea din Leningrad, Mihail a urmat o facultate muncitorească. A devenit membru al Partidului Comunist din URSS în 1929 (Mukasei & Mukasei, 2004).

⁴ Elizaveta Ivanovna Emelianova (căsătorită. Mukasei, 1912-2009) s-a născut în orașul Ufa, într-o familie săracă de muncitori. La finalul anului 1917, familia Elizavetei s-a mutat la Tașkent în căutarea unei vieți mai bune. După mai mulți ani petrecuți la internat, Liza a devenit, în 1929, studentă a Universității din Leningrad (Mukasei & Mukasei 2004).

⁵ Ofițer GRU care s-a aflat din 1946 la conducerea Direcției care se ocupa de activitatea ilegalilor. El a coordonat programul de pregătire pentru Zefir și Elza și a ținut permanent legătura cu ei pe timpul aflării lor în străinătate în calitate de ilegali. În cartea autobiografică intitulată „Zefir și Elza: ofițeri de informații-ilegali”, soții Mukasei își exprimă în repetate rânduri aprecierea față de Korotkov atât ca om, cât și ca ofițer-coordonator (Mukasei & Mukasei 2004).

⁶ În original: „король нелегалов”/ „korol’ nelegalov”. (Легенды Советского Союза – разведчики Мукасей Михаил и Елизавета/Legendă Sovetskogo Soiuză – razvedchiki Mukasei Mihail i Elizaveta 2020).

⁷ Ilegalii se află în slujba serviciilor secrete ale unui stat și acționează pe teritoriul unui stat terț, fără a beneficia însă de imunitate diplomatică, cu toate posibilele consecințe penale ce ar putea decurge din deconspirarea, arestarea și judecarea lor pe teritoriul respectivului stat terț. Un aspect demn de menționat este faptul că ilegalii sunt spioni clandestini care nu își declină identitatea reală în statul unde operează (Mukasei & Mukasei 2004).

⁸ Sediul central al GRU, de unde erau transmise direcțiile de acțiune către ilegali.

⁹ În original: „В капита–листических странах, где нам предстояло жить и работать, в глазах властей, людей и полиции «верующий» означает «благонадежный»”/ „V kapitalisticeskih stranah, gde nam predstoialo jit’ i rabotat’, v glazah vlastei, liudei i politsii, veruiușii oznachaet blagonadiojnnii” (Mukasei & Mukasei 2004).

învățarea codului Morse și limba cehă cu arta teatrală. O amintire care a rămas vie în memoria Lizei este cea legată de prima întâlnire cu Aleksandr Korotkov. În contextul în care Liza a subliniat în ce calitate lucra la Teatru, Korotkov a replicat: Știu eu ce fel de secretară sunteți! Vreți să fiți o actriță de talie națională! Ei bine, noi vrem să facem din dumneavoastră o actriță de talie mondială, și veți fi una cu siguranță!¹⁰ (Mukasei & Mukasei 2004:103).

Sarcinile ilegalilor. Menținerea legăturii bilaterale cu Centrul

Soții Mukasei au îndeplinit atât sarcini comune, cât și individuale. Responsabilitatea menținerii unei legături bilaterale permanente cu conducerea GRU i-a revenit Elzei. Timp de aproape douăzeci de ani, ea s-a dovedit a fi o radiotelegrafistă iscusită și discretă, apreciată de Centru. Pentru a reduce riscul unei posibile deconspirări, a adoptat mai multe metode contrainformative: a dat de înțeles încă de la început noilor cunoștințe că poate primi oaspeți acasă doar cu condiția de a fi anunțată din timp, căci dorea să fie mereu aranjată, iar casa curată; în timpul transmisiunilor - care aveau loc la aceeași oră, în jurul prânzului -, ușa de la ascunzătoarea secretă rămânea deschisă, în eventualitatea în care aparatura trebuia ascunsă neîntârziat; mașina de spălat era pornită, atât pentru a acoperi zgomotul asociat cu transmisiunea, cât și pentru ca Elza să pară ocupată în cazul în care cineva suna la ușă, dar ea întârzia să apară, iar lângă mașină se afla permanent un coș cu rufe; după primirea radiogramei din partea Centrului, pasajele necesare și greu de reținut erau codificate, iar toate celelalte materiale erau imediat distruse; de la începerea și până la finalizarea transmisiunii, Zefir se ocupa de contrafilaj, sub pretextul celor mai diverse munci gospodărești. Cu toate că funcționarea defectuoasă a aparatului le-a pus probleme la începutul activității, cei doi nu au fost prinși niciodată.

Sarcinile lui Zefir, chiar și cele comune, au inclus, dar nu s-au limitat la: restabilirea contactului cu ilegalii care nu mai luau legătura cu Centrul o perioadă îndelungată, transmiterea sau schimbul de materiale secrete cu alți ilegalii, întâlniri de natură operativă cu vecinii¹¹ în case conspirative.

Când acoperirea diplomatică nu mai este o variantă

Dacă în cazul membrilor rezidenturii legale a serviciilor secrete sovietice, acoperirea diplomatică reprezintă o plasă de siguranță prin prisma imunității față de jurisdicția penală, civilă și administrativă a statului acreditar, rezidentura ilegală este expusă, vulnerabilă. În cazul unei deconspirări, patria în slujba căreia și-au pus viața încearcă să ascundă orice legături cu aceștia și, în consecință, ilegalii nu se pot aștepta la vreun ajutor sau la susținere; ei trebuie să se resemneze cu ideea că, cel mai adesea, vor fi pe cont propriu în situațiile dificile, motiv pentru care propria ingeniozitate joacă un rol decisiv.

Comparativ cu ofițerii serviciilor secrete care beneficiază de acoperire diplomatică, ilegalii au un avantaj ușor de intuit: își pot alege acoperiri care să le ofere libertate de mișcare. Experiența lui Zefir confirmă că ocupația de comerciant este una ideală: deplasările în alte țări pot fi justificate de licitații, iar stabilirea contactelor cu străinii sunt percepute de societate ca fiind firești, în *scopul dezvoltării profesionale*. Cartea soților Mukasei reliefează o altă variantă de dorit - marinarii ale căror vapoare urmează atât rute fixe, regulate între aceleași două puncte, cât și rute flexibile, cu escale în diverse țări de interes. La un moment dat, Mihail și Liza Mukasei au primit misiunea de a restabili contactul cu Emil, fost marinar pe nava „Oriol”. Nava circula uneori între Anglia și Olanda, alteori între Anglia și Africa, în funcție de încărcătură.

Concluzii

Soții Mukasei au declarat că nu au niciun regret în privința alegerii lor. Pentru ei, o viață în slujba patriei a însemnat o viață plină de satisfacții, mândrie, apreciere și oportunități. Meritul cărții autobiografice „Zefir și Elza: ofițeri de informații-ilegali” este acela că prezintă nu doar informații obiective din viața profesională și personală a unui cuplu de spioni a căror carieră strălucită nu a fost umbrită de vreun eșec, ci și o dublă perspectivă (atât a lui Mihail, cât și a Elizavetei) marcată de aprecieri, cugetări și o mică doză de umor situațional.

Activitatea ilegalilor reprezintă un subiect fascinant, însă insuficient explorat în spațiul românesc, așadar volumul poate fi considerat util nu numai de către cei interesați de tainele spionajului sovietic, ci și de către experții în domeniul intelligence, care pot filtra datele în vederea unor analize comparative complexe.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

Cărți:

Mukasei, E.I., Mukasei, M.I. (2004). «Зефир» и «Эльза». Разведчики-незаконники / Zefir i Elza: razvedchiki-nelegali. Zefir și Elza: ofițeri de informații-ilegali. Editura Zakon i poriadok.

Resurse web:

Легенды Советского Союза – разведчики Мукасей Михаил и Елизавета/Legendy Sovetskogo Soiuz – Razvedchiki Mukasei Mihail i Elizaveta. (2020). [video] YouTube. www.youtube.com/watch?v=fKtvMIYz96Q (accesat la 10.04.2023)

Ministry of Defence of the Russian Federation. (n.d.). https://structure.mil.ru/structure/ministry_of_defence/details.htm?id=9711@egOrganization (accesat la 10.04.2023)

Mukasey, E. (n.d.). Zefir I Elza Razvedchikinelegali. Royallib. https://royallib.com/book/mukasey_elizaveta/zefir_i_elza_razvedchikinelegali_.html (accesat la 10.04.2023)

¹⁰ În original: „Знаю, знаю, каким секретарем! Вы хотите быть народной актрисой! А мы хотим сделать Вас международной актрисой, и Вы ею будете!”/ „Znaiu, znaiu, kakim sekretariom! Vi hotite bit' narodnoi aktriso! A mi hotim sdelat' Vas mejdunarodnoi aktriso, i Vi eiu budete!” (Mukasei & Mukasei 2004).

¹¹ În original „соседи/soseđi”. Termen atribuit de Zefir și Elza membrilor rezidenturii ilegale în perioada lor de activitate ca ilegalii (1950-1970).